

ความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีไทย - เขมร พ.ศ. 2325-2403*

ดร. ศานติ ภัคดีคำ

Abstract

This research was to study the relationship between Thai and Khmer literature during 2325 - 2403 B.E. During the period, Cambodia had many civil wars and many temples and Khmer literature were destroyed. Therefore, when the King Ang Duang acceded to the throne, he had Khmer literature developed in many fields, especially the ones with Thai influence on literary form. In the field of Buddhist literature, Thai Buddhist literature was translated into Khmer, for example: Pathamasambodhikatha (the book of Buddha life) and Trailokavinichchayakatha (the book of Buddhist cosmology). In the field of narrative literature, Khmer had borrowed some plots from Thai narrative literature like "the story of Kaki". In the field of drama, two Khmer plays: Rieamker (Ramayana in Khmer version) and Inao, were translated from Thai and they were usually performed in the Khmer royal court.

ภูมิหลัง

พระราชอาณาจักรไทยและราชอาณาจักรกัมพูชามีความสัมพันธ์ที่ยาวนานทั้งในด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม แต่เป็นที่น่าเสียดายที่การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมไทยกับวัฒนธรรมเขมรกลับมีไม่มากเท่าที่ควร จึงยังมีข้อจำกัดในการสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างประเทศเพื่อนบ้านทั้งสองให้เกิดขึ้นได้ถึงในระดับประชาชนต่อประชาชน ความไม่เข้าใจในวัฒนธรรมของกันและกันเช่นนี้นำมาสู่เหตุการณ์รุนแรงถึงขั้นเผาสถานทูตไทยในกรุงพนมเปญ เมื่อวันที่ 29 มกราคม 2446 อันแสดงถึงจุดวิกฤตของความสัมพันธ์อันแสดงออกถึงความขัดแย้งและไม่เข้าใจกันระหว่างประชาชนทั้งสองประเทศ

* งานวิจัยเรื่องนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัย จากงบประมาณเงินรายได้ของคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประจำปี พ.ศ. 2547

ด้วยเหตุนี้จึงเห็นได้ว่าในระดับรัฐบาลไม่ว่าจะเป็นรัฐบาลไทยหรือรัฐบาลราชอาณาจักรกัมพูชาไม่ได้นิ่งนอนใจต่อสถานการณ์ที่เกิดขึ้น แต่ได้สนับสนุนให้เกิดการสร้างองค์ความรู้ทางวัฒนธรรมระหว่างประเทศทั้งสองให้ดียิ่งขึ้น อันเป็นความสำคัญอย่างยิ่งยวดและเร่งด่วน ดังจะเห็นได้จากการกำหนดให้สถาบันการศึกษาในระดับอุดมศึกษาเปิดการเรียนการสอนภาษาของประเทศเพื่อนบ้าน ภาษาเขมรก็เป็นภาษาหนึ่งที่ยึดเป็นสาขาภาษาขาดแคลน

เพื่อก่อให้เกิดความเข้าใจอันดีในด้านวัฒนธรรม การศึกษาความสัมพันธ์ด้านวรรณคดีระหว่างไทยและกัมพูชาจึงมีความสำคัญเช่นเดียวกัน เนื่องจากถือได้ว่าวรรณคดีเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมการดำรงชีวิต และด้วยเหตุที่วรรณคดีนั้นเป็นดังกระจกสะท้อนสังคม การศึกษาวรรณคดีจึงสามารถช่วยให้เกิดความเข้าใจสังคมนั้นๆ ได้ดียิ่งขึ้น

ปัจจุบันการศึกษาด้านเขมรศึกษาถือได้ว่าเป็นการหนึ่งที่จะทำให้ นักศึกษา ประชาชน และผู้ที่สนใจความสัมพันธ์ระหว่างไทย - กัมพูชา เข้าใจประเทศกัมพูชาได้ดียิ่งขึ้น การศึกษาวรรณคดีเขมรเปรียบเทียบกับวรรณคดีไทยย่อมทำให้เราสามารถเข้าใจความสัมพันธ์ทางด้านภาษาและวัฒนธรรมได้ดีกว่า การศึกษาประวัติศาสตร์สงคราม

ผู้วิจัยเลือกศึกษาเปรียบเทียบวรรณคดีเขมร - ไทย ในยุคนี้ก่อนยุคอื่น เพราะในยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - 2403) ไทยกับกัมพูชามีความสัมพันธ์กันยิ่งกว่ายุคอื่นใดในประวัติศาสตร์ของทั้งสองประเทศ ดังนั้นการศึกษาจึงเริ่มด้วยปัญหาและข้อสมมติฐานว่า มีความเป็นไปได้ที่ยุคนี้ไทยและกัมพูชาจะมีความสัมพันธ์ในด้านวรรณคดีมากกว่ายุคอื่นใด ดังนั้นการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีไทย - เขมร ในช่วงเวลาดังกล่าวจึงน่าจะสร้างความเข้าใจในด้านความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมไทย - เขมร อันเป็นรากฐานของกระบวนการทัศน์และทัศนคติที่ชาวไทยมีต่อชาวกัมพูชา และเป็นการศึกษาเพื่อให้เข้าใจกระบวนการทัศน์และทัศนคติของชาวกัมพูชาที่มีต่อประเทศไทยอีกด้วย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีไทย - เขมร ในพ.ศ. 2325 - 2403 ในด้านต่างๆ
2. สามารถนำมาใช้เป็นฐานสำหรับการศึกษาวิเคราะห์เชิงลึกในประเด็นข้อสันนิษฐานและแง่มุมต่างๆ ที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีไทย - เขมร
3. เป็นการเอื้อให้ทำกิจกรรมทางวิชาการ อันจะทำให้ผู้สนใจวรรณคดีเขมรแต่อ่านภาษาเขมรไม่ได้พบทางเลือกในการค้นคว้าทำความเข้าใจและเข้าถึงข้อมูลได้ตามสมควร

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

1. การวิจัยทำให้ได้เข้าใจถึงความสัมพันธ์และอิทธิพลระหว่างวรรณคดีไทย - วรรณคดีเขมร อันช่วยให้เข้าใจทัศนคติและความคิดของไทย - เขมร ในวรรณคดี อันจะนำไปสู่ความเข้าใจอันดีระหว่างประชาชนทั้งสองประเทศ
2. ผู้ศึกษาเรื่องราวที่เกี่ยวข้องสามารถนำเอกสารวิจัยไปใช้อ้างอิงได้ถูกต้องและกว้างขวาง
3. ได้ทำกิจกรรมทางวิชาการเพื่อความสัมพันธ์อันดีระหว่างไทยกับกัมพูชา

ขอบเขตของการวิจัย

ผู้วิจัยเลือกวิจัยเฉพาะงานวรรณคดีไทย - เขมรที่แต่งขึ้นระหว่าง พ.ศ. 2325 - 2403 เท่านั้น

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รวบรวมเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า
2. ศึกษาวิเคราะห์และเปรียบเทียบความสัมพันธ์ทางวรรณคดีไทย - เขมร พ.ศ. 2325 - 2403 ในด้านต่างๆ ได้แก่
 - 2.1 ความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ไทย - กัมพูชา
 - 2.2 ความสัมพันธ์ระหว่างกวีไทย - เขมร
 - 2.3 ความสัมพันธ์ด้านรูปแบบคำประพันธ์
 - 2.4 ความสัมพันธ์ตัวบทวรรณคดีไทย - เขมร ในด้านต่างๆ คือ
 - 2.4.1 ความสัมพันธ์วรรณคดีศาสนา
 - 2.4.2 ความสัมพันธ์วรรณคดีกลอนอ่าน - กลอนสวด
 - 2.4.3 ความสัมพันธ์วรรณคดีการแสดง
3. สรุปผลการวิจัยและให้ข้อเสนอแนะ
4. เสนอผลการวิจัยในลักษณะการพรรณนาวิเคราะห์

สรุปผลการวิจัยและอภิปรายผล

ความสัมพันธ์ทางประวัติศาสตร์ไทย - กัมพูชา

จากการวิจัยพบว่า พระราชอาณาจักรไทยกับราชอาณาจักรกัมพูชามีความสัมพันธ์กันมาเป็นเวลานานทั้งในด้านการเมืองการปกครองและด้านภาษาและวัฒนธรรม ในด้านภาษานั้นจะเห็นว่ามีการนำภาษาเขมรมาใช้ในภาษาไทยทั้งในคำศัพท์ธรรมดา เช่น เดิน (เดิมเป็นเดิน) กำเนิด คิด เสรี สำเร็จ และใช้เป็นราชาศัพท์ เช่น เชนย เสวย พทม เสด็จ สมเด็จ ตรัส ดำรัส เป็นต้น รวมทั้งใช้ในวรรณคดีไทย เช่น ช้างใจมีความหมายว่า ป่วยไข้ (กำศรวลโคลงต้น) สววย แปลว่า มะม่วง (กำศรวลโคลงต้น)

ในด้านตัวอักษร อักษรขอมเป็นที่นิยมใช้กันในหมู่ชาวไทยภาคกลางเพื่อบันทึกภาษาบาลีและภาษาไทยในเรื่องที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา หลักฐานที่ปรากฏแสดงว่าชาวไทยภาคกลางเริ่มใช้อักษรขอมบันทึกเรื่องราวครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 1905 และแม้ในปัจจุบันการใช้อักษรขอมก็ยังไม่ได้เลิกใช้เด็ดขาด เพราะเมื่อมีการลงคาถาอาคม การลงเลขยันต์เพื่อความศักดิ์สิทธิ์ก็ยังนิยมลงด้วยอักษรขอมอยู่ ด้านวรรณคดีที่เขมรมีอิทธิพลต่อไทยนั้นเท่าที่มีหลักฐานค่อนข้างชัดเจนคือ โองการแข่งน้ำ ซึ่งจิตร ภูมิศักดิ์ เห็นว่าไทยน่าจะรับเข้ามาตั้งแต่สมัยต้นกรุงสุโขทัย

สำหรับแนวคิดทางการปกครองที่ไทยได้อิทธิพลจากกัมพูชา คือแนวคิดในเรื่องสมมติเทพ ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในด้านการปกครองของไทย เพราะทำให้ฐานะของกษัตริย์เปรียบเสมือนเทพเจ้า พระราชพิธีในราชสำนักต่างๆ เช่น พระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา พระราชพิธีลดแจตร จึงได้เกิดขึ้นเพื่อสอดคล้องกับแนวคิดที่ว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นสมมติเทพ พระราชพิธีต่างๆ เหล่านี้ไทยได้แบบอย่างมาจากกัมพูชา วรรณคดีที่แสดงให้เห็นแนวคิดเรื่องนี้อย่างชัดเจนก็คือ โองการแข่งน้ำพระพัตย์ ซึ่งแต่งขึ้นเพื่อนำมาใช้อ่าน - สวดในการพระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา

ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและกัมพูชาในด้านการเมืองการปกครองนั้นจะเห็นได้ว่ากัมพูชาในสมัยพระนครรุ่งเรืองถึงขีดสุด จารึกปราสาทพระขรรค์กล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชทานพระพุทธรูปมหานาถให้เมืองในพระราชอาณาจักร เมืองเหล่านี้หลายเมืองสันนิษฐานว่าอยู่ในประเทศไทยคือ โลวทยปุระ (ลพบุรี) สุวรรณปุระ (สุพรรณบุรี) ชยราชบุรี (ราชบุรี) ศรีชัยสิงหบุรี (เมืองในจังหวัดกาญจนบุรี) ศรีชัยวัชรบุรี (เพชรบุรี)

นอกจากนี้ยังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกวัดศรีชุม (ศิลาจารึกหลักที่ 2) ว่ากษัตริย์กัมพูชา (ผีฟ้าเมืองเจ้าเมืองศรีโสธรปุระ) ยกพระราชธิดาชื่อสุชมหาเทวีให้เป็นมเหสีของพ่อขุนผาเมือง อันแสดงให้เห็นว่าได้มีการแต่งงานระหว่างเจ้าเมืองในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนบนกับกัมพูชาสมัยพระนคร ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะกัมพูชาไม่ต้องการทำสงครามสองด้านในเวลาเดียวกัน เพราะต้องทำสงครามกับจามปา อีกทั้งยังอาจเป็นการอ้างสิทธิการครองเมืองเหล่านี้เนื่องมาจากการแต่งงานได้เช่นเดียวกัน หลังจากสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กัมพูชาเสื่อมอำนาจลงอย่างมาก

เมื่อกรุงศรีอยุธยาก่อตั้งขึ้นโดยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (พระเจ้าอู่ทอง) ในปีพุทธศักราช 1893 กรุงศรีอยุธยามีความพยายามที่จะขยายอิทธิพลเข้าไปในกัมพูชา ดังความที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาว่า พระเจ้าอู่ทองโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระรามศวร ยกทัพไปตีกัมพูชา ต่อมาในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ได้ยกทัพไปตีกัมพูชาอีกครั้งหนึ่งในปีพุทธศักราช 1974 ในครั้งนี้สามารถยึดครองเมืองพระนครได้ และโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระนครินทร์ซึ่งเป็นพระเจ้าลูกเธออยู่ปกครองกัมพูชา แต่เสวยราชย์ได้ไม่นานนักเพราะกลุ่มขุนนางกัมพูชาอันมีเจ้าพญาตเป็นหัวหน้าได้ลอบปลงพระชนม์สมเด็จพระนครินทร์

หลังจากนี้กัมพูชาได้ย้ายเมืองหลวงไปที่เมืองบาดานและย้ายไปอยู่ที่เมืองจตุรมุข (พนมเปญ) ตามลำดับและกัมพูชาได้เป็นอิสระจากการปกครองของไทย จนในปีพุทธศักราช 2136 สมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้ยกทัพออกไปตีเมืองละแวก ในสงครามคราวนี้สามารถรบชนะได้เมืองละแวกซึ่งเป็นเมืองหลวงของกัมพูชาในสมัยนั้นสำเร็จ และได้ตัวพระอนุชาของกษัตริย์กัมพูชาคือพระศรีสุริโยพรรณและพระญาติวงศ์ไปยังกรุงศรีอยุธยา ส่วนพระยาละแวกหนีไปได้ หลังรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช กัมพูชากลับเป็นอิสระโดยย้ายเมืองหลวงไปอยู่ที่เมืองอุดงค์ แม้ไทยจะยกทัพออกไปปราบหลายครั้งแต่ก็ไม่สำเร็จ เช่น ในรัชสมัยพระเจ้าทรงธรรม และรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ

สถานการณ์ความวุ่นวายในประเทศกัมพูชาตั้งแต่ก่อนหน้า พ.ศ. 2325 จนถึง พ.ศ. 2390 อันเป็นที่สมเด็จพระศรีรามาธิบดี (พระองค์ด้วง) ขึ้นครองราชย์ ประเทศกัมพูชาเกิดการจลาจลภายใน แม้แต่พระราชวงศ์กัมพูชา เช่น สมเด็จพระนารายณ์รามธิบดี (พระองค์เอง) สมเด็จพระศรีรามาธิบดี (พระองค์ด้วง) ต้องเสด็จเข้ามาประทับในกรุงเทพมหานคร ดังนั้นในช่วงเวลาที่พระราชวงศ์กัมพูชาได้เข้ามาประทับในกรุงเทพมหานครจึงได้มีการซึมซับและเรียนรู้ภาษาและวรรณคดีไทย

เมื่อมีสงครามย่อมก่อให้เกิดช่องว่างทางวัฒนธรรมกัมพูชา เพราะทำให้มีการเผาทำลายตำรับตำราเอกสารต่างๆ รวมถึงวัดวาอาราม วรรณคดีเขมรทั้งทางโลกและทางธรรมถูกทำลายไปเป็นจำนวนมากความวุ่นวายจลาจลของสงครามกลางเมืองในกัมพูชามีส่วนทำให้งานวรรณคดีเขมรจำนวนหนึ่งสูญหาย เนื่องจากมีการเผาทำลายพระราชวังในกรุงอุดงค์มีชัยและเมื่อเวียดนามเข้ามาปกครองกัมพูชาบางส่วนในรัชกาลพระองค์มีก็ได้เผาทำลายวัดวาอารามทางพระพุทธศาสนาและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาจนเสียหาย ดังนั้นเมื่อสมเด็จพระศรีรามาธิบดี (พระองค์ด้วง) ขึ้นครองราชย์ในปี พ.ศ. 2390 แล้วจึงโปรดให้มีการฟื้นฟูวรรณคดีเขมรในด้านต่างๆ ขึ้น จนสิ้นรัชกาลในปี พ.ศ. 2403 ผลงานวรรณคดีเขมรสมัยกรุงอุดงค์มีชัยที่เหลือตกทอดมาถึงปัจจุบันโดยมากจึงเป็นงานที่นิพนธ์ขึ้นในช่วง พ.ศ. 2325 - 2403

ความสัมพันธ์ระหว่างกวีไทย - เขมร

สำหรับประเทศกัมพูชาในช่วงเวลา ก่อน พ.ศ. 2325 สถานการณ์การเมืองภายในประเทศค่อนข้างสงบชั่วคราว ก่อนที่จะเกิดสงครามกลางเมืองที่สืบเนื่องต่อมาอีกหลายรัชกาล กวีเขมรในสมัยนี้มักเป็นพระราชวงศ์ชั้นสูงหรือขุนนาง รวมถึงพระสงฆ์ที่มีความรู้และเชี่ยวชาญภาษาเขมร - ภาษาบาลีอย่างมาก ทำให้วรรณคดีเขมรหลายเรื่องที่มีพนธ์ขึ้นในสมัยนี้ได้รับอิทธิพลภาษาบาลีและวรรณคดีบาลีเป็นอย่างมาก และมีบ้างที่แทรกคำภาษาบาลีในตัวบทโดยมีสัมผัสสลับกับภาษาเขมรตามรูปแบบคำประพันธ์ภาษาเขมร

นอกจากนี้การที่กวีเขมรหลายคนได้มีโอกาสตามเสด็จพระราชวงศานุวงศ์กัมพูชาเข้ามายังประเทศไทย ทำให้ช่วงสมัยดังกล่าวกวีเขมรหลายคนน่าจะได้รับอิทธิพลวรรณคดีไทยในสมัยนั้นไปทั้งด้านรูปแบบคำประพันธ์และด้านเนื้อหา เช่น ออกญาวงศาสรเพชญ (นง) หรือหากไม่เคยเข้ามาในประเทศไทยสักก็ปรากฏว่ามีความรู้ในด้านภาษาไทยด้วย เช่น ออกญาสนธโรหาร (มุก) เป็นต้น

เมื่อพิจารณาประวัติกวีเขมรในช่วงตั้งแต่ พ.ศ. 2325 - 2403 อาจแบ่งกวีเขมรได้ 2 กลุ่ม คือ 1. กวีเขมรกลุ่มฆราวาส เช่น สมเด็จพระศรีนครินทร์รามอิศราธิบดี (พระองค์ด้วง) ออกญาวงศาสรเพชญ (นง) ออกญาโกษาธิบดี (เกา) และออกญาสนธโรหาร (มุก) เป็นต้น 2. กวีเขมรกลุ่มบรรพชิต ที่สำคัญได้แก่ สมเด็จพระสังฆราชเทียง สมเด็จพระสุคนธาธิบดี (ปาน) พระปฐมบรม (เพชร) อริยคามมุนี (ภิง) พระอริยคามมุนี (หิง) และพระธรรมปัญญา (แมน) เป็นต้น

ความสัมพันธ์ด้านรูปแบบคำประพันธ์

จากการวิจัยพบว่า ความสัมพันธ์ด้านรูปแบบคำประพันธ์ของวรรณคดีไทย - เขมร ในช่วง พ.ศ. 2325 - 2403 สามารถจำแนกรูปแบบคำประพันธ์ออกได้ 2 กลุ่ม กลุ่มแรกเป็นรูปแบบคำประพันธ์ที่มีมาแต่ดั้งเดิมคือคำประพันธ์ประเภท บทโคลง บทพินอล (เทียบได้กับกาพย์ฉันทของไทย) บทกาพย์คฤ (เทียบได้กับกาพย์สุรางคนางค์ของไทย) บทพราหมคฤ (เทียบได้กับกาพย์ยานีของไทย) บทกฤษณคฤ และบทบทนโถลกกา ซึ่งทั้งสองประเภทหลังนี้ไม่ปรากฏในวรรณกรรมไทย

นอกจากนี้ยังมีรูปแบบคำประพันธ์ของไทยอีกประเภทหนึ่งซึ่งเขมรรับไปตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระศรีนครินทร์ราม (พระองค์ด้วง) รูปแบบคำประพันธ์ประเภทนี้คือ “กลอน” จากการศึกษพบว่าเขมรรับไปทั้งกลอนสุภาพและกลอนกลบทโดยมีชื่อเรียกในภาษาเขมรว่า “บทพากย์ (บทเปี้ยะก)” แล้วมีการดัดแปลงเป็นรูปแบบต่างๆ ทั้งนี้ยังรวมถึงการรับขนบการประพันธ์เพลงยาว - นิราศ ของไทยที่กัมพูชารับไปแล้วประพันธ์ขึ้นใหม่เป็นของกัมพูชาเรียกว่า “พากย์กาพย์นิราศ - พากย์กาพย์นิราศ” อีกด้วย

เมื่อกัมพูชาปรับรูปแบบคำประพันธ์ประเภทกลอนของไทยแล้ว ได้มีการดัดแปลงแบ่งเป็นรูปแบบคำประพันธ์ประเภทบทพากย์ 6 7 8 9 10 และบทพากย์ 11 รวมทั้งจัดแบ่งกลบทเหล่านี้เป็นกลบทเฉพาะของบทพากย์ต่างๆ คือ

กลบทสำหรับ “บทพากย์ 7” ได้แก่ บทนมโหม บท ก ข บทโคัพทสุณีง (วัวพันหลัก) บทภาคเกี้ยวกรวาท (ภาคเกี้ยวกระหวัด) บททอกุสรสงวาส (อักษรสังวาส) บททงกแกบโลตกณฎาลสุระ (กบกระโดดกลางสระ) บททอกุสรลวน (อักษรล่วน) บทมกรชชากแกว (มังกรคายแก้ว) และบทถยโกทรย (ถอยหลัง) เป็นต้น

กลบทสำหรับ “บทพากย์ 8” ได้แก่ พุกาณูกกรีก (ดอกบัวบาน) ฉัตรบีชาน (ฉัตรสามชั้น) นาคบริพัทธตรีพิธพันธ์ นาคราชแปลงฤทธิ คุรบจักรวาล (ครอบจักรวาล) ร่ม่างเฎียรโพร (ละมั่งเดินโพร) ยติภงค (ยติภังค์) สบาตส์บิง (สะบัดสะบั้ง) เป็นต้น

กลบทสำหรับ “บทพากย์ 9” มีทั้งหมด 6 ประเภท ได้แก่ บทรลทชทบจรวง (คลีนกระทบฝั่ง) บททงกแกบโลตสุลาภเพชช (กบกระโดดสลักเพชร) บทสพิทลวน (สลับล่วน) บทพระจันทรบังฉัตร (พระจันทร์บังฉัตร) บทสสารถิทามูรต (บทสสารถิชับรต) บทสิงโตเลงกนุฑย (บทสิงโตเลงทาง) เป็นต้น

อย่างไรก็ตามแม้รูปแบบคำประพันธ์ประเภทบทพากย์ของกัมพูชาจะได้รับอิทธิพลจากรูปแบบคำประพันธ์ประเภทกลอนและกลบทกลอักษรของไทย แต่เมื่อเขมรนำมาดัดแปลงเป็นรูปแบบคำประพันธ์ของเขมร ได้มีการเปลี่ยนแปลงจำนวนคำของกลบทเขมรบ้าง ซึ่งอาจเกี่ยวข้องกับความสะดวกและลักษณะเฉพาะของกลบทที่สัมพันธ์กับจำนวนคำและจังหวะของบทพากย์นั้นๆ สำหรับกลบทต่าง ๆ ของบทพากย์ 7 - 11 นั้น หากจัดประเภทตามที่ได้รับอิทธิพลไปจากไทยแล้วอาจแบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ

1. กลบทที่เขมรรับไปโดยไม่ได้เปลี่ยนแปลง กลบทประเภทนี้ถึงแม้จำนวนคำจะเหลือเพียง 7 คำ แต่สัมผัสและลักษณะเฉพาะมิได้เปลี่ยนแปลงไป กลบทเหล่านี้ได้แก่ บทพากย์ 7 บทภาคเกี้ยวกรวาท บททงกแกบโลตกณฎาลสุระ บททอกุสรลวน บทมกรชชากแกว บทโคัพทสุณีง และบทตรพาจเฝ้าเพ็งเฑริง (พักเขี้ยวขึ้นร้าน - บทพากย์ 7) เป็นต้น

2. บทที่เขมรประยุกต์ขึ้นใหม่โดยดัดแปลงให้วิจิตร ได้แก่ สบาตส์บิง (สะบัดสะบั้ง) บทตรีพิธพันธ์ (ตรีพิธพันธ์) บทนาคราชแปลงฤทธิ (นาคราชแปลงฤทธิ) บทรลทชทบจรวง (คลีนกระทบฝั่ง) บทตรพาจเฝ้าเพ็งเฑริง (พักเขี้ยวขึ้นร้าน - บทพากย์ 10) บทร่ม่างเฎียรโพร (ละมั่งเดินโพร) บทถยโกทรย (บทถอยหลัง) บทสิงโตเลงกนุฑย (สิงโตเลงทาง) เป็นต้น

3. บทที่เขมรประดิษฐ์ขึ้นใหม่ ได้แก่ บทนมโหม บท ก ข บทเสารทินวิลาส บทสุกรทินวิลาส เป็นต้น ซึ่งไม่ปรากฏในกลบทและกลอักษรของไทยในสมัยเดียวกัน

ความสัมพันธ์ตัวบทวรรณคดีไทย - เขมร ในด้านต่างๆ

จากการวิจัยความสัมพันธ์ของตัวบทวรรณคดีไทย - เขมร ที่สำคัญสามารถจำแนกออกได้ 3 ประเภท คือ ความสัมพันธ์ด้านวรรณคดีศาสนา ความสัมพันธ์ด้านวรรณคดีกลอนอ่าน - กลอนสวด และความสัมพันธ์ด้านวรรณคดีการแสดงดังนี้

ความสัมพันธ์วรรณคดีศาสนา ในด้านวรรณคดีศาสนาอาจกล่าวได้ว่าในช่วงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนากับกัมพูชามากที่สุดยุคหนึ่งในประวัติศาสตร์ระหว่างสองประเทศ โดยเฉพาะในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์กับรัชกาลสมเด็จพระศรีสุริเยศรามาธิบดี (พระองค์ด้วง) เนื่องจากในปลายรัชกาลสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและรัชกาลพระองค์หญิงมี ประเทศกัมพูชามีความวุ่นวายอันเนื่องมาจากการเข้ายึดครองโดยเวียดนาม เวียดนามได้ทำลายวัดวาอารามและเผาทำลายคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาตามวัดต่างๆ ในเขตอิทธิพลของเวียดนามจนเสียหายไปเป็นจำนวนมาก เมื่อสมเด็จพระศรีสุริเยศรามาธิบดีขึ้นครองราชย์จึงทรงมีพระราชสาสน์มาขอพระราชทานพระไตรปิฎกและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอื่นๆ กระทั่งขอพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกายไปเผยแผ่พระศาสนายังกรุงอุดงค์ รวมถึงทำการสังคายนาพระไตรปิฎกในกรุงอุดงค์ ทำให้มีการแปลวรรณคดีพุทธศาสนาของไทยเป็นภาษาเขมร เช่น ไตรภูมิพระร่วง (ไตรภูมิภค) และไตรโลกวิณีจกยถา นอกจากนี้พระสงฆ์ที่กลับมาจากการศึกษาพระธรรมในประเทศไทยก็นำขนบวรรณคดีพระพุทธศาสนาของไทยเข้ามาประยุกต์กล่าวเป็นร้อยยาวมหาเวสสันดรฉบับภาษาเขมร

ด้วยเหตุนี้ความสัมพันธ์วรรณคดีไทย - เขมร ในด้านวรรณคดีศาสนาพบว่า ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์กับวรรณคดีไทยในลักษณะของการแปลจากฉบับภาษาไทยโดยตรง เช่น ปฐมสมโพธิภค จำนวนสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ไตรภูมิภค (ไตรภูมิพระร่วง) ไตรโลกวิณีจกยถา แต่สำหรับ “มหาเวสสันดรชาดกฉบับภาษาเขมร” นั้นเนื่องจากแต่งเพื่อนำไปสวดเป็นทำนองอย่างการเทศน์มหาชาติของไทย จึงปรากฏว่าเขมรก็แต่งด้วยรูปแบบคำประพันธ์ที่เขมรเรียกว่า “พากย์ราย (คำราย)” น่าจะเป็นอิทธิพลรูปแบบคำประพันธ์ไทยอีกประเภทหนึ่งที่มีใช้ในวรรณคดีเขมร

ความสัมพันธ์วรรณคดีกลอนอ่าน - กลอนสวด ในด้านวรรณคดีกลอนอ่าน - กลอนสวด กวีเขมรได้นิพนธ์วรรณคดีประเภท “สาตราแลง (ซึ่งเทียบได้กับกลอนอ่าน - กลอนสวดของไทย)” ขึ้นใหม่ในยุคนี้เป็นจำนวนมาก โดยนำเค้าโครงมาจาก 3 กลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่ม 1 มาจากวรรณคดีพระพุทธศาสนา ที่มาหลักของวรรณคดีกลุ่มนี้คือ “นิบาตชาดก” “ปัญหาชาดก” และ “วรรณคดีชาดกนอกนิบาตชาดก (ที่ไม่ถูกจัดรวมในปัญหาชาดก)” คัมภีร์เหล่านี้แพร่หลายอยู่ในประเทศกัมพูชาเป็นเวลานานมาแล้ว เช่น โลกนัยปกรณ (2337) ผลงานของออกญาวงศาสรเพชญ (นง) บุญญาสาสิริสา (2340) ผลงานของออกญาวงศาสรเพชญ (นง) กรุงศุภมิตร (2341) ผลงานของออกญาโกษาธิบดี (เกา) เป็นต้น กลุ่มที่ 2 มาจากนิทานพื้นบ้านเขมร กลุ่มนี้ผู้ประพันธ์มักนำเค้าโครงเรื่องมาจากนิทานท้องถิ่น แม้ว่าวรรณคดีกลุ่มนี้หลายเรื่องมีชื่อตรงกับวรรณคดีท้องถิ่นของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น นางวิมานจันทร์ (2401) ผลงานของออกญาปัญญาธิบดี (แย้ม) ตุมเตียว (2402) ผลงานของออกญาสนธโรหาร (มุก) และกลุ่มที่ 3 รับผ่านจากวรรณคดีไทย (โดยลักษณะการแปล) เช่น กากี พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระศรีสุริเยศรามาธิบดี (พระองค์ด้วง) จันทโครพ (2376) หรือ มุจลิน ผลงานของบัณฑิตสอาด (สอาด) และดาวเรือง (2380) ผลงานของออกญาจกรี (แก้ว) เป็นต้น

อย่างไรก็ตามแม้ว่าวรรณคดีประเภทสาตราแลงบางเรื่องเช่น กากี พระราชนิพนธ์สมเด็จพระศรีสุริเยศรามาธิบดี (พระองค์ด้วง) จะระบุไว้อย่างชัดเจนว่าแปลมาจากกากีฉบับภาษาไทย แต่ก็มี

ดัดแปลงบางอย่างให้แตกต่างออกไปเพื่อให้เข้ากับค่านิยมของคนเขมร เช่น กล่าวว่านางกาก็เป็นผู้หญิงร้ายตั้งแต่ต้นโดยเพิ่มบทช่วยวนของนางกาก็ที่แสดงต่อมาทเปลี่ยนแปลง แต่ตัดบทอัศจรรย์ทิ้งไปเพื่อให้เข้ากับจุดประสงค์ที่ต้องการให้เรื่องนี้เป็นวรรณคดีคำสอนและเพื่อสืบอายุพระศาสนา (วรรณคดีเขมรโดยมากไม่ปรากฏบทอัศจรรย์) นอกจากนี้เพื่อให้ผู้อ่านชาวเขมรเห็นตัวอย่างที่ไม่ดีของนางกาก็ สมเด็จพระศรีนครินทร์ อิศราธิบดี (พระองค์ด้วง) จึงได้ทรงเพิ่มเนื้อเรื่องต่อจากกาก็ฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) คือแทนที่จะจบเพียงการลอบแพนางกาก็ แต่กาก็เขมรกล่าวถึงชะตากรรมของนางกาก็ภายหลังที่ถูกลอบแพว่านางต้องเผชิญกับผลกระทบที่ทำได้โดยถูกพายุกระหน่ำในระหว่างที่ลอยอยู่กลางทะเลซึ่งนี้อาจเนื่องมาจากจุดมุ่งหมายแตกต่างกัน คือสมเด็จพระศรีนครินทร์ อิศราธิบดี (พระองค์ด้วง) ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเป็นวรรณคดีคำสอน แต่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่งเพื่อจุดมุ่งหมายในด้านความบันเทิงเป็นหลัก ไม่ว่าจะเพื่อใช้เป็นหนังสือสำหรับอ่านหรือขับร้องมโหรีก็ตาม ดังจะเห็นได้ว่าต่อมามีผู้นำมาแต่งเป็นภาค 2 ก็กล่าวถึงการที่นางกาก็ต้องตกไปเป็นภรรยาของพ่อค้าบ้าง กษัตริย์ต่างๆ บ้างซึ่งเน้นไปในด้านความบันเทิงอย่างเห็นได้ชัดเจนแต่สิ่งเหล่านี้ไม่ปรากฏในกาก็เขมร

ความสัมพันธ์วรรณคดีการแสดง ด้านวรรณคดีการแสดงเขมรรับวัฒนธรรมการแสดงละคร (ใน) ของราชสำนักกรุงรัตนโกสินทร์ไป ดังปรากฏหลักฐานว่า ราชสำนักกัมพูชาได้ครูจากกรุงเทพฯ ตั้งแต่สมเด็จพระอุทัยราชา (นักองค์จันท) โดยได้ครูละครนอกออกไปในสมัยรัชกาลที่ 1 ในรัชกาลสมเด็จพระศรีนครินทร์ อิศราธิบดี (พระองค์ด้วง) ได้มีการฝึกหัดละครในที่กรุงกัมพูชาโดยครูละครของเจ้าพระยาบดินทรเดชาซึ่งนำไปด้วยเมื่อชัตตาทัพที่เมืองอุดงค์มีชัย ต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระนโรดม (พระองค์ราชาวดี) ละครของราชสำนักกัมพูชา ได้ฝึกหัดจากครูละครจากคณะของเจ้าจอมมารดาเอม ละครพระองค์เจ้าดวงประภา ละครพระองค์เจ้าสิงหนาท ดังนั้นจึงทำให้มีการแปลบทละครในของไทยไปเป็นภาษาเขมรเพื่อใช้ประกอบการแสดงละครในของราชสำนักกัมพูชาด้วย วรรณคดีการแสดงในกลุ่มนี้มีหลักฐานชัดเจนคือบทละครเรื่องรามเกียรติ์ภาษาเขมร (ผู้ที่ 75 - 80) และบทละครเรื่องอิเหนาภาษาเขมรที่มีต้นฉบับในหอพระสมุดวชิรญาณ

ด้วยเหตุนี้วรรณคดีด้านการแสดงสองเรื่องที่น่ามาวิจัยคือ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ภาษาเขมร และบทละครเรื่องอิเหนาภาษาเขมรน่าจะแปลไปจากบทละครภาษาไทยโดยตรง เนื่องจากเมื่อนำบทละครเรื่องรามเกียรติ์ภาษาเขมร (ผู้ที่ 75 - 80) มาเปรียบเทียบกับบทละครเรื่องรามเกียรติ์ของไทย พบว่ารามเกียรติ์ไทยที่มีเรื่องราวใกล้เคียงกับรามเกียรติ์เขมรภาค 2 ได้แก่ บทละครเรื่องรามเกียรติ์ฉบับพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชอย่างยิ่ง ทั้งเนื้อเรื่องตรงกันโดยตลอด จนอาจกล่าวได้ว่าเขมรน่าจะแปลบทละครเรื่องรามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 ไปเป็นภาษาเขมร ซึ่งสามารถเห็นได้ว่ามีความตรงกันบทต่อบท เช่นเดียวกับบทละครเรื่องอิเหนาภาษาเขมร เมื่อนำมาเปรียบเทียบกับบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พบว่ามีเนื้อความตรงกันแทบทุกบท และตรงกันบทต่อบท แม้จะมีคำไม่ตรงกันบ้าง นอกจากนี้ยังมีลักษณะร่วมกันทั้งในด้านรูปแบบคำประพันธ์และเพลงหน้าพาทย์ที่นำมาใช้ประกอบการแสดงด้วย จึงอาจกล่าวได้ว่า บทละครเรื่องรามเกียรติ์ภาษาเขมรและบทละครเรื่องอิเหนาภาษาเขมร มีความสัมพันธ์ กับวรรณคดีไทยโดยตรง

จากการวิจัยแสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่า ความสัมพันธ์ทางวรรณคดีไทย - เขมร พ.ศ. 2325 - 2403 ที่ปรากฏหลักฐานอย่างเด่นชัดคือการหลังไหลของอิทธิพลวรรณคดีไทยเข้าไปในกัมพูชา อย่างไรก็ตาม การรับอิทธิพลทางวรรณคดีไทยเข้าสู่วรรณคดีเขมรนั้นมิได้รับเข้าไปทั้งหมด แต่กวีเขมรได้ดัดแปลงแก้ไขเปลี่ยนแปลงและประยุกต์ลักษณะของวรรณคดีไทยเหล่านั้นให้เข้ากับแนวความคิดและความต้องการของกวีเขมรด้วย เพื่อให้เหมาะสมกับชนบววรรณคดีและความนิยมของชาวกัมพูชา

ข้อเสนอแนะ

เนื่องจากวรรณคดีทั้งไทยและเขมรต่างก็มีผลงานจำนวนมาก ดังนั้นการวิจัยความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีไทย - เขมร พ.ศ. 2325 - 2403 จึงไม่สามารถศึกษาเปรียบเทียบ วรรณคดีไทย - เขมรได้ในรายละเอียดครบทุกเรื่อง หากทำได้เพียงการเลือกตัวอย่างมาศึกษาเพื่อให้เห็นภาพรวมกว้างๆ ของความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีไทย - เขมร ซึ่งควรมีการศึกษาความสัมพันธ์ของวรรณคดีไทย - เขมร เฉพาะเรื่องเพื่อความลุ่มลึกในโอกาสต่อไป

บรรณานุกรม

- กำชัย ทองหล่อ. (2537). **หลักภาษาไทย**. กรุงเทพฯ: รวมสาส์น.
- คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์สำนักนายกรัฐมนตรี. (2513). **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4**. พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี.
- คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย. (2539). **ความยกย่องของประวัติศาสตร์ พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติศาสตราจารย์หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย.
- คำพากย์รามเกียรติ์ภาษาเขมร ตอนศึกตรีเศียร ทุษณ ชรณ กับตอนนางสีดาหาย. (2471). พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมราชวงศ์อุทัยพันธุ์ รองทรง ณ อยุธยา. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- สิง หุกที้. (1985). **เลบีกองครวตต**. Association Culturelle Pierres **db** Angkor.
- สิง หุกที้. (1997). **ทฤษฎภาพทูเทาโน อกฤษสาสูตรเขมร**. Paris: L'Harmattan.
- สิง หุกที้. (2003). **มาลีบท อกฤษสิลป์เขมรสดตตที่ 19**. ภูนเพญ.
- จันทร์ฉาย ภัคธิดคม; บุญเดือน ศรีวรรพจน์; และ ศานติ ภัคธิดคำ. (2544). **พระนเรศวรตีเมืองละแวก แต่ไม่ได้ฆ่าพระยาละแวก**. กรุงเทพฯ: มติชน.

- จิตร ภูมิศักดิ์. (2537). **มรดกวรรณคดีไทย**. กรุงเทพฯ: ศยาม.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2511). **พระราชพิธีสิบสองเดือน**. พระนคร: ศิลปาบรรณาการ.
- ณรงชัย ปิฎกรัษต์. (2542). **สารานุกรมเพลงไทย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ. (2535). **นิราศนครวัด**. กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด.
- ถนอม อานามวัฒน์. (2516). **ความสัมพันธ์ระหว่างไทย เขมร ญวนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น**. พระนคร: คุรุสภา.
- ทองสีบ คุรุमारดี. (2526). **พระราชพงศาวดารเขมร**. กรุงเทพฯ: คุรุสภา.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. (2526). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1**. กรุงเทพฯ: คุรุสภา.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. (2504). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2**. พระนคร: คุรุสภา.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. (2538). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่งจำกัด.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. (2504). **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4**. พระนคร: คุรุสภา.
- ทำเนียบนาม ภาคที่ 3 ดำรงตำแหน่งบันดาศักดิ์กรุงกัมพูชา**. (2465). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- เทศน์มหาชาติ คำเขมร กัณฑ์มหาพน**. (2463). พิมพ์ในงานปลงศพ พระสนิทสมณคุณ (เงิน) พระราชาคณะเจ้าอาวาสวัดโมลีโลก ปืวอก พ.ศ. 2463. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- นริศรานวัตติวงศ์, สมเด็จพระ เจ้าฟ้ากรมพระยา. (2472). **ลัทธิธรรมนิยมภาคต่างๆ ภาคที่ 21 เรื่องพิธีราชาภิเษกสมเด็จพระมณเฑียร**. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2538). **ปากไก่และใบเรือ**. กรุงเทพฯ: แพร่สำนักพิมพ์.
- บรรจบ พันธุเมธา. (2517). **พจนานุกรมเขมร-ไทย ฉบับทุนพระยาอนุমানราชชนเล่ม 1 - 5**. กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์.
- พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ. (2515). **บทละครเรื่องรามเกียรติ์ เล่มจบ**. พระนคร: แพร่พิทยา.
- พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. (2514). **อิเหนา เล่ม 1**. พระนคร: แพร่พิทยา.
- พุทธสาสนบณัติดย. (2539). **รามเกียรติ์ เล่ม 1 - 10**. ภูเก็ต: พุทธสาสนบณัติดย.
- พุทธสาสนบณัติดย. (2539). **รามเกียรติ์ 75 - 80**. ภูเก็ต: พุทธสาสนบณัติดย.
- รส์ จันทราบุตร. (1997). **ประวัติศาสตรเขมร ภาคที่ 1**. ภาคเรื่องเพรง นิง ตามระยะสิลาจาริก. Paris: L'Harmattan.
- लग หาบอาน. (2508). **อนุทินพนธเขมรพระบาทของคดว**. ชาติฎบง: อิง-ทุน.
- लग หาบอาน. (2511). **ลิกสาปรวตติอกสรศาสตรเขมร สมัยนครกัญลัสมัยอญจ**. ภูเก็ต: คิม-เอง.
- ลี ฮามเตง. (2503). **อกสรศาสตรเขมร**. ภูเก็ต: เสง งวน หวด.
- ศานติ ักดีคำ. (2543). **กวีศรีกัมพูชเทศ ความเรียงว่าด้วยประวัติกวีเขมร**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศานติ ักดีคำ. (2545). **นครวัด ทัศนเขมร**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ศิลปากร, กรม. (2506). **ประชุมพงศาวดาร ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เล่ม 1**. พระนคร: ก้าวหน้า.
- ศิลปากร, กรม. (2513). **ราชพงษาวดารกรุงกัมพูชา**. พระนคร: แพร่พิทยา.
- ศิลปากร, กรม. (2517). **ประชุมศิลาจารึกวัดพระเชตุพน**. พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ศิวพร.

- ศิลปากร, กรม. (2521). **เรื่องกฎหมายตราสามดวง**. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดอุดมศึกษา.
- ศิลปากร, กรม. (2528). **วรรณกรรมสมัยสุโขทัย**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์หัตถศิลป์.
- ศิลปากร, กรม. (2530). **ไตรภูมิฉบับภาษาเขมร**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พรินตติ้ง กิ๊ฟ จำกัด.
- ศิลปากร, กรม. (2533). **ขุนช้างขุนแผนเล่ม 1**. กรุงเทพฯ : ครูสภา.
- ศิลปากร, กรม. (2533). **ชุมนุมตำรากลอน**. กรุงเทพฯ: ครูสภา.
- ศิลปากร, กรม. (2533). **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาเล่ม 2 ฉบับพระจักรพรรดิพงศ์(จาด)**.
- ศิลปากร, กรม. (2535). **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาและจุลยุทธการวงศ์**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: ครูสภา.
- ศิลปากร, กรม. (2535). **พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา**. กรุงเทพฯ: ห.จ.ก.โอเดียสแควร์.
- ศิลปากร, กรม. (2535). **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์เล่ม ๒**. กรุงเทพฯ: บริษัทเอดิชั่น เพรส โปรดักส์จำกัด.
- สมฤจ มาลีกา. (2512). **ประชุมพากุยกาพย์**. ภูเก็ต: พุทธศาสนบณทิตย.
- สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี. (2505). **ไทยสถาปนากษัตริย์เขมร**. พระนคร: ธนการพิมพ์จำกัด.
- หริรักษ์รามมา, สมเด็จพระ. (2517). **เรื่องกาพย์**. ภูเก็ต: พุทธศาสนบณทิตย.
- อิเหนาคำเขมร**. เลขที่ 619 ตู 619 ชั้น 4/3 มัดที่ 216. (เอกสารตัวเขียน)
- อิง เยง. (1972). **กาพย์สาส์นเขมร**. ภูเก็ต: มาเียง.
- อุไรศรี วรตะริน. (2542). **จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ. 1566 - ค.ศ. 1747**. กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์.
- Franklin E.Huffman. (1988). **Cambodian Literary Reader and Glossary**. New York: Cornell University.
- Jacob, Judith M.. (1986). **Reamker (Rmakerti) the Cambodian version of the Rmyana**. London: The Royal Asiatic Society.
- Jacob, Judith M.. (1996). **The Traditional Literature of Cambodia**. New York: Oxford University Press.
- Khin Sok. (1991). **Le Cambodge entre le Saim et la Viêtنام (de 1775 - 1860)**. Paris: EFEO.
- Madeleine GITEAU. (1975). **Iconographie du Cambodge Post-Angkorien**. Paris: EFEO.
- Mak Phœun. (1981). **Chroniques Royales du Cambodge (Des 1594 - 1677)**. Paris: EFEO.
- Mak Phœun. (1994). **Chroniques Royales du Cambodge (Des origines légendaires jusqu' à Paramrājā Ier)**. Paris: EFEO.
- Mak Phœun. (1995). **Historie du Cambodge de la fin du XVIe siècle au début du XVIIIe**. Paris: EFEO.
- POU, Saveros. (1977). **Étudies sur le Rāmakerti (XVIe - XVIIe siècles)**. Paris: EFEO.
- POU, Saveros. (1979). **Rāmakerti (XVIe - XVIIe siècles)**. Paris: EFEO.
- POU, Saveros. (1982). **Rāmakerti II (Deuxième version du Rmyaa khmer)**. Paris: EFEO.